

Biljana Mišić Ilić / Vesna Lopičić

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Vesna Lopičić

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Gordana Đigić

Akademski odbor:

Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Đorđe Vidanović
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Tatjana Paunović
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr Milica Živković
Prof. dr Savka Blagojević
Prof. dr Slávka Tomaščíková
Prof. dr Walter Epp
Prof. dr. Janoš Kenjereš
Prof. dr. Kristobal Kanovas
Prof. dr. Marija Knežević

Sekretari konferencije:

Sanja Ignjatović
Nikola Tatar

Recenzenti:

Prof. dr. Đorđe Vidanović
Prof. dr. Slavica Perović
Prof. dr. Sreto Tanasić

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2017.

Recenzenti pojedinačnih radova:

Radmila Bodrić
Snežana Gudurić
Vladimir Jovanović
Aleksandar Kavgić
Miloš Kovačević
Vesna Lopičić
Maja Marković
Biljana Mišić Ilić
Ljilja Nedeljkov
Predrag Novakov
Vladan Pavlović
Anđelka Pejović
Dušan Stamenković
Selena Stanković
Strahinja Stepanov
Violeta Stojičić
Amina Šiljak-Jesenković
Đorđe Vidanović
Maja Vukić

SADRŽAJ

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić VREME U JEZIKU I JEZIK KROZ VREME	9
Софија Милорадовић ИМЕНОВАЊЕ ВРЕМЕНА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА На материјалу дијалекатских речника из Врања, Нишке Каменице и Тимока	31
I	
VREME U GRAMATICI I SEMANTICI	
Мирослав Вукелић КОНЦЕПЦИЈА ВРЕМЕНА У ХИЛАНДАРСКОМ ГРАМАТИЧКОМ СПИСУ „ОСАМ ВРСТА РЕЧИ“	65
Милош М. Ковачевић МОДАЛНА УПОТРЕБА ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА	77
Predrag Novakov FORMALIZOVANJE RELATIVNIH I TRANSPONOVANIH GLAGOLSKIH VREMENA U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU	91
Аница Глођовић ЈЕДАН ОСВРТ НА ГЛАГОЛСКО ВРЕМЕ И ВИД У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	103
Вера Јовановић О ЕНКОДИРАЊУ АСПЕКТУАЛНОСТИ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	117
Margita Petrović ИНОВАЦИЈЕ У ГРАЂЕНЈУ ПЕРФЕКТА У САВРЕМЕНОМ ВАРИЈЕТЕТУ NAUATLA IZ SAN SEBASTIJAN SINAKATEREKA (PUEBLA, MEXIKO) ...	131
Вања Миљковић ГЛАГОЛИ СА ПРЕФИКСОМ ЗА- КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ПОЧЕТНЕ СИТУАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП	143
Александра Јањић ТРАЈНОСТ ОСОБИНЕ КОД ПРИДЕВА НА -(Љ)ИВ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ...	159
Nenad Miladinović TEMPORALNI GENITIV U ENGLISKOM JEZIKU	173

Маријана Богдановић ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КАО СРЕДСТВА ИЗРАЖАВАЊА ВРЕМЕНСКИХ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	189
Иван Јовановић ФРАНЦУСКЕ И СРПСКЕ ПАРЕМИЈЕ У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ „ВРЕМЕ“	203
Nina Manojlović МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЦИЈНОГ ДОМЕНА ВРЕМЕ	217
Анета Тривић ТЕЛЕСНЕ МЕТАФОРЕ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ	229
Jan Hartman, Wei-lun Lu USE OF MULTIPLE PARALLEL TEXTS IN CONTRASTIVE COGNITIVE LINGUISTICS RESEARCH: COMPLETION IS UP IN ENGLISH PHRASAL VERBS AND ITS COUNTERPARTS IN CZECH	243
Aleksandar Petrović THE COGNITIVE SEMANTIC ANALYSIS OF THE ROLES OF THE CONCEPT OF UNLIMITED TIME IN LITERARY TEXTS	255

II

ВРЕМЕ КАО ЈЕЗИЧКА И VANЈЕЗИЧКА КАТЕГОРИЈА У ДИСКУРСУ И ДРУШТВУ

Светлана Слијепчевић ПЕРСУАЗИВНИ И МАНИПУЛАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У РЕКЛАМНО-ПРОПАГАНДНОМ ЖАНРУ У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ	269
Svetlana Maksimović, Nikola Tatar GLAGOLSKA VREMENA U NASLOVIMA NOVINSKIH ČLANAKA U BRITANSKOJ ŠTAMPI	285
Aleksandar Kavgić, Olga Panić Kavgić KONCEPT VREMENA U PREDIZBORNIM SLOGANIMA AMERIČKIH I SRPSKIH PREDSEDNIČKIH KANDIDATA NA POČETKU 21. VEKA	299
Amira Sadiković, Selma Đuliman FROM <i>BUSHISMS</i> TO <i>TRUMPISIMS</i> : HAS THE LAPSE OF TIME AFFECTED POLITICAL RHETORIC?	315
Ivan Stamenković TIME AND POLITICALLY CORRECT LANGUAGE - THE EUPHEMISTIC “PEOPLE-FIRST” EXPRESSIONS IN THE SERBIAN PRESS	325
Светлана М. Ћирковић ВРЕМЕ ИДЕАЛИЗОВАНОГ СУЖИВОТА СРБА И АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	343

Zoran Jevtović, Zoran Aracki MEDIJI I PROMENE OBRAZACA MIŠLJENJA U DIGITALNOM DOBU	361
Strahinja Stepanov NOVINSKI POLITIČKI STRIP I REKONTEKSTUALIZACIJA	375
Dušan Stamenković, Miloš Tasić TEMPORALNOST U VIZUELNOM JEZIKU STRIPA	389

III

VREME U PRIMENJENOLINGVISTIČKIM ISTRAŽIVANJIMA

Аница Крсмановић, Катарина Ивановић ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА МОТИВАЦИЈЕ У ОБЛАСТИ УЧЕЊА СТРАНИХ ЈЕЗИКА	405
Marija Stojković MANAGING EDUCATIONAL INNOVATION IN CHANGING TIMES: AN ANALYSIS OF AN EFL TEACHER TRAINING PROGRAMME IN SERBIA	417
Danica Jerotijević Tišma INVESTIGATING THE TIME FACTOR IN THE ACQUISITION OF ENGLISH WORD STRESS PATTERNS BY SERBIAN EFL LEARNERS	431
Ивана Лазих Коњик, Маријан Јелић ЈЕЗИЧКИ СВЕТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ ВРЕМЕНА	445
Dragana Đorđević RAZVOJ REČNIČKE MIKROSTRUKTURE U SREDNJOVEKOVNOJ ARAPSKOJ LEKSIKOGRAFIJI	459
Saša Trenčić THE INFLUENCE OF AGE, TIME SPENT IN CANADA AND OTHER FACTORS ON THE LEVEL OF INTERCULTURAL SENSITIVITY OF SERBIAN IMMIGRANTS	471
Elżbieta Mańczak-Wohlfeld IS ENGLISH A <i>LINGUA FRANCA</i> OF SCIENTIFIC DISCOURSE OF MODERN TIMES?	487

УДК 811.163.41'373

801.82:[821.163.41-13:398

Ивана Лазих Коњик, Маријан Јелић

Институт за српски језик САНУ, Београд

Универзитет у Новом Саду, Учитељски факултет у Сомбору

ЈЕЗИЧКИ СВЕТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ ВРЕМЕНА¹

Сажетак: У раду се разматра лексика српских народних песама на одабраном материјалу прве књиге Вукових лирских песама са становишта рецепције модерног читаоца и са становишта потреба наставе књижевности. Утврђен је лексички састав према лексичко-нормативном статусу иудео лексема које за савременог читаоца могу бити непознате, дискутовано је о питању заступљености и семантичког представљања ових лексема у постојећим релевантним речницима српског језика и на крају питање потреба за правилно и прикладно разумевање и учење садржаја народне књижевности и традицијске културе на основношколском узрасту.

Кључне речи: језик фолклора, српски, лирске усмене песме, лексика, лексикографија

1. Увод

Читање и разумевање српских народних песама за изворног говорника српског језика у најновије време све више зависи од елементарног познавања и разумевања језика којим су записане, тачније од познавања значења употребљених речи и познавања појмова на које се оне односе. И речи и облици речи и већина појмова и радњи њима означених савременом су читаоцу, нема сумње, данас мало познати, па је процес читања и уметничког доживљавања текста без одговарајуће пропратне дидактичке апаратуре у приличној мери отежан, готово осујећен.

Проблем нарочито долази до изражаја у наставном процесу, у којем су текстови народне књижевности део обавезног наставног програма, па се са ученицима морају читати и обрађивати на часовима српског језика и књижевности. Потешкоће у разумевању прочитаног текста, међутим, не јављају се само код ученика већ све више и код наставника који до потпуних објашњења

---

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

лексема с аспекта поимања и вредновања реалитета које оне означавају у контексту традиционалне културе тешко да могу доћи.²

Као предмет књижевно-теоријских и фолклорних истраживања народна књижевност солидно је истражена са различитих аспеката, док је језик усмене народне традиције, језик фолклора,³ у истраживањима српских лингвиста као предмет проучавања остао углавном по страни. У малобројним досадашњим истраживањима лексика српског фолклора разматрана је само с аспекта обраде у једнојезичним речницима с циљем идентификације фолклорне лексичке грађе у укупном лексичком фонду и њеног места у језичком систему са становишта спољашње лексикографске критике (Vasić 1995). По изузетку су анализирани појединачне речи или њихови облици, односно устаљени изрази с аспекта семантичке и етимолошке анализе (Лома 2014, 2015), а у новије време и неки аспекти лексичког значења у вези са симболичким аспектима у оквиру фолклористичких истраживања (нпр. Детелић 2008, Детелић–Делић 2014).⁴ Чак се и у проучавањима турцизама који чине значајан слој лексике српских народних песама фолклорни текстови нису узимали као извор грађе за истраживања, већ углавном грађа из књижевног српско-хрватског језика и у новије време из српско-хрватских дијалеката (исп. Петровић 2012: 11).

Не постоје, међутим, одговарајући приручници посвећени појмовима везаним засрпскународну традиционалну културу, нити специјални речници у којима би овакве лексеме биле систематски представљене, семантички и лингвокултуролошки протумачене, илустроване примерима и сликама, на шта су указивали методичари и др. истраживачи традиционалне лексике (исп. Николић 1992: 215; Недељков–Петровачки 2006, Симовљевић 2011).⁵ Због тога је важно да се управо из угла потреба наставе и наставног процеса у ширем контексту проучавања, очувања и заштите културних вредности и националног иден-

² А. Лома указује на проблем отежаног разумевања наших народних песама које данас више не можемо читати без мање или веће помоћи речника (Лома 2014: 37–38).

³ Термин „језик фолклора“ се у лингвистичким радовима интерпретира као наддијалекатска уметничка форма језика реализована у фолклорним текстовима (Никитина 1993, глава 4). Као резултат интензивног проучавања језика фолклора крајем 20. века у руској средини појавило се схватање да изучавање језика фолклора треба да буде предмет посебне филолошке дисциплине – лингвофолклористике (Бобунова и др. 2005).

⁴ Исп. и радове који се заснивају на материјалу народних говора, а значајни су за истраживање језика фолклора (Хлебџић 1988, Ивић 1996, Поповић 1991, Поповић 1992). На ширем плану, језик фолклора у домаћим етнолингвистичким истраживањима изучаван је нпр. у: Sikimić 1996 и Петровић 2006, иу различитим етнолингвистичким радовима објављеним у часопису *Кодови словенских култура*.

⁵ Стање је и у другим словенским језицима слично. У руском језику, у коме је лексикографска традиција веома развијена, постоји само речник језика руских народних епских песама *Словарь языка русского фольклора: лексика былин* (М. А. Бобунова, А. Т. Хроленко, Курск, 2006) и шире засновани етнолингвистички пројекти који обухватају поред фолклорног и етнографски материјал, рус. *Словянские древности* (Н. И. Толстой и С. Толстой) и етнолингвистички речник пољске традиционалне народне културе чија је израда у току *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny* (1980), од 1996. *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (руков. Ј. Бартмињски).

титета, али и из угла фолклористичких и других проучавања, размотре најопштија питања која се односе на језик и лексичку српског усменог песништва, како би се процени читања, тумачења и усвајања наставних садржаја везаних за народну књижевност и традицијску културу ученицима ближим и једноставнијим и како би се стекла права слика стања о присуству нестандартних језичких елемената у лексичком саставу српских народних песама. То су следећа питања: питање састава лексике српских народних песама, типови и статус употребљених лексема у савременом језику, затим удео лексема које су за савременог млађег читаоца (ученика) непознате или неразумљиве у укупном лексичком фонду ових песама, односно могу бити непознате или неразумљиве (проблем предвиђања непознатих речи), даље, питање заступљености и семантичког представљања ових лексема у постојећим релевантним речницима српског језика, и на крају, питање дидактичких потреба с аспекта семантичког тумачења и важности пружања етнолингвистичких/лингвокултуролошких информација за правилно и прикладно разумевање и учење садржаја традицијске културе на школском узрасту (питање постојања одговарајућих речника и њиховог будућег заснивања и израде).

2. Корпус

Како би се покушало одговорити на постављена питања у разматрање је узет материјал прве књиге Вукових *Српских народних пјесама* (СНП 1), који обухвата лирске народне песме, на којима ће бити анализирани и показане назначене лексичке карактеристике усмених песама. Вукова збирка је изабрана као репрезентативна за српско усмено песништво и референтна с аспекта наставе, будући да се према важећим наставним програмима за основну школу многе песме из ове збирке предвиђају за обраду на часовима српског језика и књижевности, од првог до осмог разреда (у средњој школи само у првом разреду за гимназије општи смер) као обавезни наставни садржаји (лектира) у формалном назначавану наслова или у виду избора, због чега су подесне за експликацију.

У корпус за анализу су ушле све песме из СНП 1, укупно 793 песме, које претворене у речи обухватају око седам хиљада употребљених лексема. Посматрано с аспекта савременог језика корпус ових песама, односно лексема, све више припада корпусу историјске језичке грађе и у погледу фонетских/фонолошких, и у погледу граматичких, и у погледу лексичко семантичких језичких одлика, а све мање корпусу савременог језика, што показују бројни примери: *Нашој Мејри књу поставише / И на ноге и на б'јеле руке* (44)⁶; *Бабо даде, а братја не даду* (510); *Вољу с мајком, нег' с кошуљом танком* (440); *Коњи су ви оселдани, те вас чекају* (22); *Веселе л' се тамо мене!* (11) и др., док ће примери лексичкосемантичког језичког плана, типови и статус лексема у савременом језику, бити показани даљем излагању.

⁶ Број у загради означава број под којим је песма штампана у СНП 1.

На смањен степен разумевања језика (лексике) српских народних песама поред лексичкосемантичког статуса одређеног и типом лексике (лексика са доминантном национално-културном компонентом), утичу и различите друге околности правописне и узуалне природе, па се тако у стиховима песама јавља већи број речи са изостављеним словом (некада словима) што је у песми обично обележено апострофом, нпр. *дјевојак'* уместо *дјевојака*, *за ран'* уместо *за рана*, *'вако* уместо *овако*, *ж'о* уместо *жао*, *чиј ли* уместо *чији ли* итд. (укупно 2216 таквих примера у корпусу СНП 1).

Разумевање песама отежава такође присуство речи односно облика записаних без финалног или иницијалног *x*, јер је Вук првобитно писао *x* само тамо где га је чуо, нпр. *Чиј ли ће њ двори дочекати?! Чија л' мајка даром даривати?*(16); *Свију ваши родитеља, / Који су вас породили*(219); *То је сестра брата послушала, / И обуче братове аљине*(748) и др.

Слични су и чести примери употребе дијалекатског облика уместо стандардног, нпр.: *вишмо* за *видесмо* (*Ваздан жесмо, крај не вишмо*, 251), *доше* за *дођоше* (*А кад ми пак доше / Дуге зимске ноћи*, 458), *пох* за *поћох* (*Не пох тамо за годину*, 501) итд.

Исто тако, има и лексичких, одн. обличких, варијаната које су последица, како Вук каже потребе „да се испуни стих“, које такође отежавају разумевање, нпр. *војинов* и *војнов*, *дваа* и *два*, *скухано* и *скухан* (*Криво ватра ложена, / Меко љебац скухано*, са Вуковом напоменом „У *скухано* (мјесто *скухан*) додато је О, да се испуни стих“, 703). За употребу речи *не* уместо *није* Вук каже да је „за невољу скраћено од *није*“: *Петар се граду фалио: / Не љепше љуби од моје, / Ни б'јеле виле од горе*, 78.

Све то треба имати у виду када се одређује удео лексема у укупном лексичком фонду српских народних песама које су за савременог, посебно млађег читаоца непознате или неразумљиве приликом одабира за лексикографско представљање у речницима и за лингводидактичке потребе.

3. Састав лексике

Да би се представио састав лексике лирских усмених песама, на основу којег је могуће донети закључке о статусу ових лексема у актуелном лексикону српског језика, анализиран је и статистички обрађен ограничен узорак, материјал слова А, Б, В, Г и Д (односно све речи које почињу овим словима) што укупно износи 1060 речи.

Састав лексике биће представљен у односу на стање у савременом стандардном језику, према уобичајеним принципима лексичког раслојавања: дијастратичким, дијатопичким, семантичким и нормативним,⁷ уз уважавање главног критеријума за ово истраживање – предвиђања (не)познатости лексе-

⁷ О раслојености лексике српског језика у вези са проблемима лексичке норме и појединим њеним питањима највише је писала С. Ристић у више својих радова који су обједињено представљени у књизи: Ристић 2006.

ме ученицима, према заступљености у анализираном материјалу. Треба имати на уму да су многе речи које су некада биле сасвим обичне и у општој употреби за различите реалије из свакодневног живота данас за нас фолклорне, иако у једнојезичним дескриптивним речницима нема увек податка о томе. С друге стране, неке уобичајене речи из основног лексичког фонда у контексту фолклора чувају специфичне етнокултурне информације које је важно представити с аспекта разумевања комплексне фолклорне ситуације.

На основу горе наведених параметаралексика је разврстана на две основне категорије, релевантне за ово истраживање: 1) лексика општег фонда и 2) речи из народних говора и фолклора. У даљем излагању ближе ће се предочити обе наведене категорије.

1) У категорију опште лексике уврштене су речи које припадају централном делу лексичког система, типу немаркиране лексике с аспекта савремене језичке употребе (укупно 658 речи). У подгрупу(а) познато значење уврштене су лексеме за које се претпоставља да их ученици основношколског узраста знају, нпр. *адвокат*, *анђел* (*анђео*), *Ана*, *Андрија*, *баба*, *бабин*, *бадем*, *бадемов*, *бака*, *бања*, *барем*, *Бачка*, *бежати* др. У подгрупу(б) непознато значење и мање књижевне гласовне и др. варијанте уврштене су речи за које се претпоставља да их ученици на (раном) основношколском узрасту не могу или не морају знати, које се усвајају у току школовања, као и мање позната муслиманска и др. имена и презимена, нпр. *аманет*, *Арапин*, *арбанаски*, *баница*, *бановица*, *батати*, *баштина*, *бегати*, *бедра*, *бедрица*, *белелик*, *Бембаша*, *беседити* (*бесједити* / *бисидити*), *Абиба*, *Ајка* (*Хајка*), *Ајкуна*, *Ал-ага*, *Анте*, *Антоније*, *Апићев*, *Атлазић*, *Бегичи* др., *башча*, *башчован*, *башчованка* према уобичајеним, књижевнијим *башта*, *баштован*, *баштованка* и сл.

У подгрупу (б) уврштене су такођер речи које имају уобичајено основно значење у савременом језику, познато ученицима, а у песми се јављају са секундарним значењем које је маркирано у односу на савремени језик (као историјско, застарело, архаично или неко друго специјално или мање уобичајено значење), због чега их ученици не разумеју или их могу погрешно разумети, нпр. (*х*)*аљина* мн 'све горње и доње одело што се у исто време носи на телу': *А братац је секи говорио*: / „*Нудер, секо, ако Бога знадеш! / Ти обуци све моје аљине* (748), *град* место ограђено бредима ради заштите, тврђава, утврђење': *Вијор долом дује, / Градом пољуљује, / На граду девојка / Виком подвикује* (294), *девојка* вереница; невеста, млада': *Дуждевић ме зове у сватове, / Да му будем девер код девојке* (20), *игралиште* 'простор, место, обично у планини, где се по народном веровању ноћу састају виле и играју': *Шатор пење Угрин Јанко / Украј Саве воде ладне / На вилино игралиште* (266), *придев велик(у)* који се одликује пореклом, аристократски; *отмен, угледан*': *Од рода је од велика, / Кољена је господскога* (9), *придев грозан* 'крупан као зрна грождја'⁸: *Што девојка грозне сузе рони?* (344) и др. Оне су посебно проблематичне јер су заводљиве.

⁸ Реч је о хомониму у савременом стандарду уобичајеног придева *грозан*, *-на*, *-но* 'који изазива грозу; страшан, ужасан, језив'. О значењу овог данас изобичајеног придева у народним песмама и етимолошком развоју писао је Лома (2015).

2) Другу grupu čini markirana nestandardna leksika svojstvena narodnim govorima, izdvojena prema uobičajenim, navedenim principima leksičkog raslojavanja (prema kriterijumima teritorijalne i vremenske ograničenosti upotrebe: dijalekatska, pokrajinska, istorijska, zastarela, arhaizmi, npr. *artiija, arfa, ajati, bajnoluchki, banda, bandunati, bачити, безаи* др., затим мање уобичајена, народна, варваризми, нераспрострањена, некњижевна као и лексика страног порекла (туђице), нпр. *братин, брез, брајов, букагије, бутун, вај, варакли, диван, дивит, долибашаи* др.⁹). То су речи које се налазе на периферији лексичког система чиме је и одређен њихов статус у језичкој употреби. Многе речи из ове групе данас припадају историји језика (застареле и историјске, посебно војна лексика), стилски обојеној лексици (архаичне) и историји културе (речи које се односе на појмове и предмете традиционалне културе којих данас више готово да нема), због чега је њихово тумачење значајно не само са аспекта теоријских лексичкосемантичких изучавања већ и са аспекта функционисања у тексту (разумевања самих текстова песама) и са аспекта учења и употребе језика.

Језички статус лексема ове групе у бројним примерима одређен је њиховим страним пореклом, углавном турским,¹⁰ а има и хунгаризама, талијанизама и незнатан број речи из других језика. Страни елементи у језику примаоцу испољавају се по правилу према области (сфери) утицаја, што је одређено не само језичким већ и ванјезичким факторима. Доминантан турски утицај из периода Османског царства на друштвено-историјском плану одразио се у језику народних песама у виду превладавања турцизма у свим тематским групама за означавање различитих реалија и појмова карактеристичних за сферу свакодневног живота различитих области забележених у посматраном узорку (нпр. родбински односи: *бабајко, брајен, баба / бабо, бабин, браин, дундо*, титуле: *ага, анума, везир, војвод-баша, главар, дужд, дуждевић*, становање: *авлија, авлијски, амам, аров, ахар, бешика, ваганитд*.¹¹) док је мањи број талијанизама претежно забележен у песамама из Дубровника и приморских крајева, а хунгаризама у песамама из Војводине.

У тематској групи 'веровања и религија', која поред народне обухвата и хришћанску црквену лексику, присутан је већи број грецизама (или латинизама) који потичу из најстаријег слоја грчких (византијских) позајмљеница, како показује материјал, нпр. *апостол, ар(х)имандрит, бискуп* и др. Оне истовремено припадају и одговарајућим теолошким терминолошким системима, специјалној црквеној религијској лексици, и језику српских народних песама, одн. језику фолклора.

⁹ Није редак случај комбинације више наведених обележја, нпр. *вас* (арх. и покр.), *ваћел* (покр. и заст.), *виленски* (покр. и заст.), *војвода* (нар. и заст.) итд. (исп. и Vasić 1995: 160–161).

¹⁰ У радовима наших турколога под турцизмом се обично подразумевају речи које су пореклом турске као и речи које су у српски језик ушле посредством турског језика без обзира на то ког су дубљег порекла (исп. Петровић 2012: 9–10; Бинђић 2013: 3, 14–15)

¹¹ Лексика лирских народних песама према тематским пољима представљена је у раду Лазић-Коњик 2016.

Речи наведених тематских група образују народне терминологије које се уклапају у општи лексички фонд српског језика и чине његов знатан део. Један број лексема којима се именују основни појмови сваке тематске групе припада централном делу лексикона, основном лексичком фонду који је и данас у употреби (нпр. за родбинске односе то су *отац*, *мајка*, *мати*, *брат*, *сестра*, *сестрица*, *ујак* и сл.).¹² Већина осталих речи овог типа које се јављају у песмама функционишу као једнозначне јединице у оквиру затворених тематских система којима припадају, регионално су обележене, па је њихов периферни статус у језику условљен језичким факторима употребе (исп. Ристић 2006: 154). Њихово функционисање изван ових система није уобичајена појава, а услед промене начина живота и типа културе у савременом језику постале су неактуелне, непознате, осипају се и заборављају.

Статистички приказ састава лексике српских народних песама на ограниченом узорку према издвојеним категоријама и типовима лексике представљен у виду дијаграма (в. дијаграм 1) показује да од укупног броја речи које почињу словима А–Д (1060 речи), категорију опште лексике чини 658 лексема (62,08%), од чега 411 познатих и 247 непознате речи и мање књижевне гласовне и др. варијанте. У категорију нестандардне лексике улазе 402 (37,92%) речи. Посматрано с аспекта удела лексема које су за савременог млађег читаоца (ученика) непознате или неразумљиве (непознате речи из групе општих речи (247) и цела друга група нестандардне лексике са тематском (402)), долази се до податка да од 1060 речи које почињу словима А–Д у СНП 1, 649 речи припада групи непознатих, што чини 61,23 % укупног броја речи (в. дијаграм 2).

Дијаграм 1 Састав лексике СНП 1 заслова А–Д

¹² То су речи које припадају старијем слоју језика, именују (нај)старији слој материјалне културе и имају стабилан статус у лексичком систему.

Дијаграм 2 Удео непознатих речи заслова А–Д

4. Заступљеност у речницима

Познато је да се народна лексика губи с променом облика народног живота и нестајањем праксе уколико се на време не фиксира у језичком стању уношењем у речнике и на тај начин не спаси од заборав (исп. Mršević Radović 1995: 182). У литератури је истакнуто да фолклор као предмет српске дескриптивне лексикографије није довољно третиран (Matijašević 1995: 167), те да лексика фолклора није у довољној мери заступљена у нашим референтним дескриптивним речницима РЈА¹³, РМС¹⁴ и РСАНУ у односу на укупан лексички фонд фолклора који подразумева народну уметност речи, одн. фолклорну књижевност, и да није увек доследно нити на одговарајући начин лексикографски обрађена и означена (исп. Vasić 1995; Sikimić 1995; Marković 1995; Vuković 1995).

Изречене критике на рачун избора фолклорне грађе, селекције и уношења фолклорне лексике и начина њене обраде у поменутих дескриптивним речницима и поред емпиријске заснованости таквих анализа требаузети с опрезом, нарочито када се има у виду шири план посматрања који се односи наврсту речника, његов обим, теоријску концепцију, начин и време израде и на карактер лексикографије као примењене научне дисциплине. Лексиколошка знања која се могу установити као теоријски принципи описа лексике у целини или појединих њених сегмената у једном речнику није увек могуће доследно реализовати у решавању конкретних проблема на које се наилази у пракси. Фактори

¹³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, izd. Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1952.

¹⁴ *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска), 1967–1976.

који на то могу да утичу су различити,¹⁵ а у случају фолклорне лексике то је најчешће питање односа према језичком стандарду у погледу регионалне дистрибуираности и у погледу порекла лексеме, некада и у погледу значења, а нарочито, како је истакнуто у литератури „kada se, zbog izostajanja standardizovane lekseme, dijalekatski markirana leksema integriše u standardnojezički leksički fond (...) često uz naznačavanje porekla“ (Vasić 1995: 159) и постаје књижевна, као једини назив за одговарајући појам, који је довољно познат. Лексикографска пракса показује да су проблеми језичког функционалностилског и семантичког квалификовања лексема, препознавања и издвајања фолклорне лексике из општег лексичког фонда и одређивање њеног места и њене функције у том фонду веома захтевни, тешки, често нерешиви проблеми (Vasić 1995: 159 и даље), али да су, с друге стране, применом различитих поступака у лексикографском представљању у највећем броју случајева ипак успешно решавани, барем када је у питању РСАНУ, што ће се показати у даљем излагању.

У РМС који је конципиран као дескриптивни речник књижевног језика средњег обима не може се ни очекивати исцрпна заступљеност речи из народних говора и фолклора нити комплексна обрада, јер су извори грађе за ексерпцију и принципи одабира и уноса лексема саображени обиму и типу речника, а то значи да би, собзиром на концепцију речника, требало очекивати само оне турцизме који су постали део књижевног језичког израза.

С друге стране, РЈА има историјски карактер, заснован је као речник теза урусног типа, а у изворе РЈА су уврштени многи фолклорни текстови: Вуков Рјечник, народне песме, приче, анегдоте, пословице, загонетке, збирке речи са терена, дијалектолошки радови, етнографски описи и др., па је очекивано да је фолклорна лексика заступљена. У којој мери и колико исцрпно показала би тек детаљна анализа и потпуна ексерпција која на овом месту због ограниченог обима није могућа.

За ову прилику ће се показати заступљеност фолклорне лексике у РСАНУна примеру ограниченог материјала лирских песама посматраног у овом раду и указати на неке карактеристике њеног лексикографског представљања. Анализа ће, као и претходно, обухватити узорак слова А–Д, па ће се и добијени резултати представљени у виду закључака односити на поменути ограничени материјал.

РСАНУ је по својем обиму и концепцији најопштији речник српског језика у коме је представљена лексика књижевног и народног језика која обухвата раздобље XIX и XX века. Према списку извора обухваћених ексерпцијом, у грађу РСАНУ су ушле све Вукове збирке српских народних песама, као и Вуков *Српски рјечник*,¹⁶ па је очекивано да лексика лирских песама из прве књиге

¹⁵ А основни је тај, који помиње Б. Тафра (Taфра, у штампи), да језичка граматичка теорија и лексиколошка теорија не морају решавати појединачне случајеве док лексикографска пракса мора.

¹⁶ Поред наведених ту су и бројни други извори фолклорне грађе: збирке народних песама, пословица, прича, загонетки, збирке речи из различитих крајева, различити етнографски списи и часописи у којима је таква грађа забележена и др. (за детаљан списак извора фолклорне грађе

буде заступљена у Речнику. Задивљујуће је, ипак, да су све речи из нашег узорка, и познате и непознате, унете и објашњене у РСАНУ.

Начини лексикографског представљања нестандардне лексике која обухвата фолклорну лексику везану за различите облике народног живота подразумевају употребу различитих квалификатора уобичајених у лексикографији, којима се указује на језичку вредност или на семантичку, тематску област којој дата лексема припада, одн. на област живота на коју упућује, а у РСАНУ су то следећи квалификатори: покрајинизам, дијалектизам, народски, неуобичајено, некњижевно, неодомаћено, нераспрострањено, застарело, архаизам, западни крајеви, југозападни крајеви, источни крајевии квалификатори који указују на порекло: варваризам, туђица, односно турцизам, мађаризам, талијанизам и др. као ознаке језичке вредности и територијалне распрострањености, затим етнологија, историја и друге скраћенице које упућују на област (народног) живота или на специјалну област употребе која може имати и научну вредност (ботаника, зоологија, аграрно и др.) и даље митологија, празноверје, православни, католички, религија.

У зависности од статуса лексеме која је употребљена у песми, одн. која припада фолклорној лексици, зависи да ли ће у речнику она бити обележена (као фолклорна) или не. С обзиром на то да у фолклорне лексеме спадају „*lekseme koje upotrebljava ili ih je upotrebljavao kolektiv kao govornik u vezi sa rojmovima iz domena narodne tradicije i tradicijskog načina života*“ (Vasić 1995: 160) и друге лексеме које се односе на материјалну и духовну народну културу (народне обичаје, веровања, религију, начин одевања, становања, исхрану и др.), јасно је да реч која је употребљена у песми а део је основног лексичког фонда савременог језика неће бити квалификована, без обзира што је она истовремено део фолклора. Квалификоване ће бити само оне лексеме које припадају периферији лексичког система или које су у процесу лексичког превирања, па им је лексички статус нестабилан, што се у речнику обично не показује квалификатором већ упућивањем на књижевнију, стандарднију реч.

Дакле, осим ових у традиционалној лексикографији уобичајених поступака квалификовања лексеме којима се указује на њен статус у лексикону, одн. којима се посредно може указати на припадност фолклорном фонду, постоје и други мање истакнути поступци у РСАНУ који су често у том погледу информативнији. Један је, како је претходно показано, начин дефинисања, нпр. упућивачка дефиниција која може да сигнализира мање књижевни статус лексеме. Исто тако за представљање фолклорне лексике у РСАНУ користе се унифициране дефиниције типа *врста (народног) кола, врста дечје игре, врста народне игре, врста (народног) веза, шаре* и др. или нарочите глосе у саставу дефиниције или испред дефиниције од које се разликују или употребом другачијег типа слова или стављањем у заграду: *по народном веровању, обичај (о / по којем ...), по обичају, у народној машти, у народној медицини, у народном лекарству, (само) у народној песми (загонци, бајалици, басми, бројаници, здравици, клетви сл)*. Како је указала С. Ристић (2006: 129) дефиниција фолклорне лексике у РСАНУ је „у већем

в. у Списку извора и њихових скраћеница у РСАНУ књ. 19. стр. VIII–CXIII).

броју случајева дужа због комплексности фолклорног садржаја“, па је и то један од важних показатеља припадности лексеме фонду фолклора.

Важну информацију за одређивање статуса лексеме и припадност фолклорној лексици носи ознака порекла. Сама чињеница да је нека реч страног порекла и да је то назначено у речнику упућује на њен периферни статус у лексикону.¹⁷ Турско порекло неке речи добар је сигнал за то да је реч наслеђена из времена утицаја османског турског на српски, будући да највећи број позајмљеница из турског потиче управо из овог периода (Петровић 2012: 10), па се на основу такве информације може претпоставити припадност лексеме фолклорној лексици.

И на крају, не мање важну улогу у ишчитавању свих информација које РСАНУ нуди корисницима за одређивање статуса и типа лексеме имају и примери који се наводе после дефиниције. Пример из фолклорног извора недвосмислено упућује на припадност лексеме фолклорној лексици, а пракса у РСАНУ је таква да се примери из народних песама и прича и других фолклорних текстова наводе кад год је то могуће, а нарочито из Вуковог језика, из збирки песама, народних умотворина и речника, који се дају на првом месту (исп. Упутство чл. 118). Није редак случај да се за етнографску културно маркирану лексику пример наведе у дужем облику од уобичајеног како би се пружили додатни семантички подаци важни с аспекта значења и још више с аспекта функције у фолклорном традицијском контексту, исп. нпр. лексему *кабаница* (1.а.) у РСАНУ.

Тако се за препознавање лексичког статуса и припадности лексеме фонду фолклорне лексике у проучавањима морају узимати у обзир информације о лексеми које се не исцрпљују само у њеној семантичкој идентификацији и језичкој и семантичкој квалификацији, него у њеном укупном лексикографском представљању, па и шире у систему,¹⁸ јер се једино на тај начин могу добити бројне релевантне информације представљене у РСАНУ о граматичким, семантичким, прагматичким, етнолингвистичким и културолошким карактеристикама лексеме. На жалост, ово велико богатство у навођењу информација у урађеним томовима РСАНУ није јасно на једнообразан уређен системски начин представљено, па се просечан корисник тешко може снаћи „у мору информација које дескриптивни речник овог типа даје“ (Ристић 2006: 132).

5. Потребe и задаци

На основу резултата претходног истраживања јасно је да велики број лексема у лирским народним песмама има значење које није познато савреме-

¹⁷ У РСАНУ постоји правило да се етимологија не даје код позајмица које су стекле карактер домаћих речи (Упутства чл. 52).

¹⁸ О системском представљању различитих информација у РСАНУ с аспекта етнолингвистичке анализе свих елемената речничког чланка и других системских података у виду карактеристичних лексичкосемантичких односа, деривационих, хиперо-хипонимијских, антонимијских, синонимијских, синтагматско-синтаксичких, фразеолошких и фолклорног текстана примеру лексеме *дом* в. у раду Ристић, Лазић Коњик, у штампи.

ном поготово млађем читаоцу – више од половине, чак 61,23% таквих речи и да те речи великим делом припадају периферији лексичког система 37,92 %. У складу са тим поставља се питање да ли ученици и остали читаоци могу разумети ове песме и да ли могу разумети време и свет који су у њима представљени, културу, обичаје, традицију и др.

Без одговарајућег приручника у коме би све такве речи и појмови на које се оне односе били објашњени у ширем контексту фолклорне традиције, ни песме не могу бити на прави начин схваћене. Зато се не поставља питање потребе израде једног таквог специјалног речника, она без сваке сумње од стране филолога (и фолклориста) одавно постоји.

Тешкоће у разумевању Вукових лирских песама, како је претходним истраживањем показано, бројне су: велики број застарелих речи, историзама, покрајинизама, дијалектизама, туђица које више нису у употреби, лексике традиционалне културе која више на спада у општи лексички фонд, поред екавских – јекавски и икавски изговорни облици речи, разне лексичке обличке варијанте итд.

Потреба за специјалним речником фолклора исказана је такође укључивањем фолклорне лексике у постојеће дескриптивне, дијалекатске, етимолошке и др. речнике у мањој или већој мери, а такође и досадашњим настојањима приређивача збирки песама и издавача да такве збирке фолклорних текстова опскрбе пригодним речницима-појмовницима мање познатих и регионално обојених речи.

И са аспекта наставе у коме би се такав речник користио као дидактичко средство важно да он постоји. Исто тако је важно да се у њему поред релевантних језичких информација нађу и одговарајуће лингвокултуролошке информације неопходне за правилно и прикладно разумевање и учење садржаја народне књижевности и традицијске културе. Јер између лексичког фонда савремених генерација (школског узраста, студената и најшире читалачке публике) и језичког фонда традиционалног усменог фолклора постоји изражена дискрепанција, због чега без оваквог једног речника тешко да је могуће на адекватан начин обрадити текстове народне књижевности и пренети знања и облике традиционалне културе савременом читаоцу.

Литература

- Бобунова, М.А., И.С. Климас, С.П. Праведников, А.Т. Хроленко. 2005. Эвристический потенциал лингвофольклористики. *Palaeoslavica* XIII, 1, 260–280. Доступно на: <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12498>>26.04.2016.
- Детелић, М., Л. Делић. 2014. Вечна кућа у усменој епизици. У: *Промисања традиције, фолклорна и литерарна истраживања*, Б. Сувајџић, Б. Златковић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 105–126.
- Детелић, М. 2008. Формулативност и усмена епска формула: атрибути бело и јуначко у српској десетерачкој епизици. У: *Српско усмено стваралаштво*, Д. Иванић, К. Видаковић-Петров (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 119–145.

- Бинђић, М. 2013. *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Београд, Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.
- Ивић, М. 1996. О изразима плав и модар. *Јужнословенски филолог* ЛП, 11–17. Доступно на: <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/11704>>26.4.2016.
- Лазивић Коњик, И. 2016. Лексика традиционалне културе према тематским пољима, рад изложен на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* који је одржан 11–13. маја 2016. у Београду.
- Лома, А. 2014. Нада тврда као челик. *Језик данас*, Нова серија, 1–2, 37–39. Доступно на: <http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Jezik%20danas%20X%20godina%20I%20godina%202_2.pdf>26.04.2016.
- Лома, А. 2015. Грозни виногради и рујно вино. *Језик данас*, Нова серија, 3–4: 22–27. Доступно на: <http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Jezik%20danas%20XI%20godina%203_4.pdf>26.04.2016.
- Недељков, Љ., Љ. Петровачки. 2006. Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/2, 277–287.
- Никитина, С.Е. 1993. *Устна народна култура и језиково сазнање*. Москва: Наука. Доступно на: <http://philologos.narod.ru/nikitina/Contents_rus.htm>26.04.2016.
- Николић, М. 1992. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, С. 2012. *Турцизми у српском призренском говору*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровић, Т. 2006. *Здравница код балканских Словена*. Београд: САНУ Балканолошки институт.
- Поповић, Љ. 1991. О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору. *Зборник Матице српске за славистику*, 41, 149–154.
- Поповић, Љ. 1992. О семантици назива за црвену боју у руском, украјинском и српском фолклору. *Расковник*, 69/70, 91–102. <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/autorovic_crvena.html>26.04.2016.
- Ристић С., И. Лазивић Коњик, у штампи. Репрезентативност Речника САНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији. *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, С. Ристић, И. Лазивић Коњик, Н. Ивановић (ур.).
- Ристић, С. 2006. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности* 1–19, САНУ, Београд, 1959–2014.
- Симовљевић, И. 2011. Тешкоће у тумачењу лексике народне традиције у лектири нижих разреда основне школе. *Примењена лингвистика*, 343–350.
- СНП 1: Караџић Стефановић, Вук, *Српске народне пјесме I*. Београд: Просвета–Нолит, 1976. *Упутство за израду РСАНУ*, интерни документ Института за српски језик САНУ

- Хлебџ, Б. 1988. Називи за боје у Српском рјечнику. *Међународни научни састанак славиџта у Вукове дане XVII/1*, 145–151.
- Marković, Ź. 1995. Praznoверја, mitološki i religijski појмови – problem razgraničџnja. *Folklor u Vojvodini*, 9, 235–240.
- Matijašević, J. 1995. Folklorна грађа u двојезиџним реџницима. *Folklor u Vojvodini*, 9, 167–178.
- Mršević Radović, D. 1995. Folklorна frazeologija i leksikografska пракса. *Folklor u Vojvodini*, 9, 179–192.
- Sikimić, B. 1995. Leksika narodnih zagonetaka u Rječniku JAZU i Rečniku SANU. *Folklor u Vojvodini*, 9, 213–226.
- Sikimić, B. 1996. *Etimologija i male folklorne forme*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Tafra, B., у штампџ. Dvoјбџ pri odreђivanјu natuknice. *Зборник Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, С. Ристић, И. Лазџћ Коњџк, Н. Ивановић (ур.).
- Vasić, V. 1995. Folklorна грађа u једнојезиџним реџницима. *Folklor u Vojvodini*, 9, 159–166.
- Vuković, G. 1995. Praznici i obredna јџла. *Folklor u Vojvodini*, 9, 259–266.

Ivana Lazić Konjik, Marijan Jelić

LINGUISTIC WORLD OF SERBIAN FOLK POEMS BETWEEN OLD AND NEW TIMES

Summary

This paper analyses vocabulary of Serbian folk poetry from a limited corpus consisting of lyric poems only. We consider the issues of lexical content, the share of the lexemes which for a modern reader could be unfamiliar, the share and semantic representation of these lexemes in the current relevant dictionaries of Serbian language and the issues of needs (from the aspect of semantic interpretation) and the way of providing linguo-cultural information (from the aspect of instruction). The analysis showed that, from the total number of words from A to D (Cyrillic alphabet) in the included material, the category of general vocabulary comprises 658 lexemes (62.08%), while the category of non-standard lexemes 402 (37.92%). The share of lexemes which for the modern reader might be unfamiliar totals 61.23% (649 lexemes), which clearly shows the urgent need for a specialized dictionary of the language of lyric folk poetry.

ivana.konjik@gmail.com
marijan.jelic@pef.uns.ac.rs